

Prevoditelji na marginama: koga briga za fusnote?

1. Uvod

O fusnotama, koje se u najkraćim crtama mogu definirati kao elementi parateksta koje nalazimo pri dnu stranica (Haroon 2019: 130), teoretičari i praktičari književnog prevođenja nerijetko imaju podijeljena mišljenja. Čitateljima lijepo riječi fusnote su poznate još iz djetinjstva, a oni među njima koji se u životu odluče za prevoditeljsku karijeru intuitivno razumiju njihovu važnost i prije nego što znanja o njima počnu usvajati formalno, na satovima teorije odnosno prakse prevođenja na sveučilišnim studijima, ili neformalno, od iskusnijih kolega ili mentora, primjerice, pohađajući radionice književnog prevođenja. Ipak, oslušujući prevoditelje, i one na početku svoje karijere i one s dugogodišnjim stažem, uočili smo stanovit zazor od fusnota. Iako je dovoljno baciti pogled na nekoliko knjiga iz kućne biblioteke da se zaključi kako su fusnote u prijevodnoj književnosti prisutne odavna, mladim se prevoditeljima savjetuje da njima ne pribjegavaju jer ih se smatra neprihvatljivim ili nedovoljno uspješnim prijevodnim rješenjima. Kao jedan od argumenata navodi se i da ih čitatelji ne vole odnosno ne čitaju, premda nije posve jasno odakle ta premisa potječe. Suvremeni teoretičari prevođenja odmaknuli su se od sustavnog nametanja pravila prijevodnog djelovanja jer se takav pristup pripisuje zastarjeloj preskriptivističkoj ideji koja se uvelike oslanjala na lingvistička pravila i prethodila je uspostavi znanstvene discipline (Gentzler 2014: 14) koja prevođenje danas proučava slijedeći načelo deskriptivnosti. Budući da ne možemo sa sigurnošću tvrditi da su književni prevoditelji u Hrvatskoj upoznati s prijevodnim normama kao konceptom koji nije preskriptivan, nego deskriptivan, neiskusni prevoditelji rado prihvaćaju savjete iskusnijih kolega kao uvriježene smjernice na putu do kvalitetnih prijevoda i bolje reputacije u zajednici. Savjeti se, osim tezom da čitatelji ne vole fusnote, uvjetno rečeno, znaju potkrepljivati i (ne)spretnim aforizmima odnosno navodima istaknutih ličnosti, obično hvaljenih književnika, poput onog pripisanog Umberto Ecu koji je fusnote nazvao *slabošću prevoditelja*.

Citat vjerojatno potječe sa skupa predavanja koja je kao semiotičar održao 7., 9. i 13. listopada 1998. na Sveučilištu u Torontu, a koja su potom 2001. objedinjena

u djelu *Experiences in Translation*. Pritom valja pripomenuti da Eco ne secira koncept fusnota, nego, komentirajući svoje postupke u prevođenju novele *Sylvie Gérarda de Nerval*a s francuskoga na talijanski, samo opaža kako je na jednom mjestu u prijevodu izbjegao fusnotu koju kategorički proglašava *znakom slabosti prevoditelja*.¹ Ni u djelu *Otprilike isto: Iskustva prevođenja* Eco ne ulazi u polemiku o fusnotama, već *samo*, takoreći usputno, u poglavlju posvećenom gubicima u prijevodima iznosi sličan stav o fusnotama: “[...] prevoditelj pribjegava krajnjem sredstvu, onome da stavi fusnotu – a fusnota ratificira njegov poraz” (2006: 91). Premda se ne temelje na empirijskim podacima, konkretnim istraživanjima o utjecaju fusnota na čitateljska iskustva ni razlozima zbog kojih prevoditelji unatoč svojevrsnom “progonu” fusnota naposljetku ipak pribjegu tom rješenju kad moraju premostiti jaz između izvornoga i ciljnoga jezika odnosno izvorne i ciljne kulture, takvi citati, iako izvučeni iz šireg konteksta, često se smatraju dovoljno čvrstim argumentima i ne ostavljaju mnogo prostora za raspravu.

Načelno, paratekst prenosi informacije koje autori, u tom smislu i prevoditelji, smatraju nužnima da bi čitatelj djelo razumio na ispravan način ili se ciljno čitateljstvo njima nastoji privući (Kovala 1996: 135). One mogu biti smještene u istom izdanju kao i tekst, i tada ih nazivamo peritekstom, ali i odvojene od njega, objavljene u medijima ili diseminirane intervjuima ili pismima, i tada ih nazivamo epitekstom (Genette 1997: 5). Tahir Gürçağlar (2011: 113–114) smatra da paratekst pruža veliku količinu informacija o vidljivosti prevoditelja, o ciljnem čitateljstvu, kao i o namjeni prijevoda, pa čak i o konceptu prijevoda kakav je poželjan u određenoj kulturi i/ili ga takvog preferira izdavač. Prevoditeljske fusnote, koje ubrajamo u peritekst, imaju didaktičku ulogu: njima se objašnjavaju kulturno specifični elementi i nepoznate riječi, fonetski se transkribiraju vlastita imena i toponimi ili se roman smješta u širi društveno-povijesni kontekst, pa možemo reći da je njihova uloga i širiti opće znanje o jeziku i o svijetu te približiti književno djelo ciljnom čitatelju (Badić 2020: 56).

Toledano Buendia razlikuje dvije vrste takvih bilješki: *objasnidbene*, koje “služe kao dodatak tekstu i poprimaju ulogu objašnjavanja ili informiranja” čitatelja te *pripovjedne*, koje “služe kao komentar i poprimaju diskurzivnu ili performativnu ulogu” (2013: 157–161). Iako traduktolozi u Hrvatskoj i svijetu posljednjih godina sve veću pozornost pridaju istraživanju parateksta (Deane-Cox 2012, Gverić Katana 2017, Veselica Majhut 2019, Raffi 2022, Badić 2023, Yu 2024, Barrale 2025), prevoditeljske fusnote kao jasno vidljiv segment prijevodnog teksta, narav njihove uporabe kao zasebnog prijevodnog postupka, kao i čitateljska percepcija fusnota u domaćoj i međunarodnoj zajednici razmjerno su zanemarena istraživačka područja (Ukušová 2021: 51).

---

¹ “By adding a single adverb, I avoided the footnote, which is always a sign of weakness on the part of a translator” (Eco, *Experiences in translation* 2001: 50).

2. Metodologija i ispitanici

Cilj je ovog istraživanja proučiti stavove prevoditelja i čitatelja prema prisutnosti fusnota u književnim djelima te ponuditi jasne odgovore o tome smatraju li prevoditelji fusnote korisnim, prihvatljivim odnosno poželjnim sredstvima kojima se služe prevodeći književne tekstove ili argumente protiv fusnota smatraju opravdanima, pa ih stoga nastoje izbjegavati. Cilj je istraživanja bio i dobivene nalaze usporediti sa stavovima čitatelja, konzumenata prijevodne književnosti, provjeriti preskaču li fusnote zato što im remete tijek čitanja ili kako drugačije nepovoljno utječu na iskustvo čitanja. U istraživanju smo pozornost također posvetili pitanju razlika u percepciji prihvatljivosti fusnota u različitim žanrovima prijevodne književnosti i književnoznanstvenim tekstovima, kao i u relevantnosti njihova sadržaja.

Stavove prevoditelja i čitatelja ispitali smo dvama odvojenim, anonimnim anketnim upitnicima koji su se sastojali od općih pitanja i pitanja prilagođenih svakoj ciljnoj skupini ispitanika. Upitnici su se sastojali od niza tvrdnji za koje su ispitanici trebali izraziti stupanj slaganja s ponuđenim tvrdnjama prema Likertovoj ljestvici pridružujući im ocjene: 1 (“uopće se ne slažem”), 2 (“ne slažem se”), 3 (“niti se slažem niti se ne slažem”), 4 (“slažem se”) ili 5 (“potpuno se slažem”), kao i od pitanja višestrukog odabira te pitanja otvorenog tipa. Dobivene smo podatke kvantitativno analizirali i prikazali u idućem poglavlju. Završnim dijelom upitnika prikupljali smo demografske podatke ispitanika. Kad je riječ o prvoj skupini, koju su činili književni prevoditelji, posebnu smo pozornost pridali podacima o njihovu obrazovanju i iskustvu, kao i jezicima s kojih prevode.

2.1. Ispitanici: književni prevoditelji

Prva skupina ispitanika obuhvatila je 115 aktivnih književnih prevoditelja iz Hrvatske koji prevode na hrvatski jezik. Prosječni je ispitanik bila osoba ženskog spola u dobi između 46 i 55 godina, s diplomom filološkog studija iz primarnog jezika prevođenja. Uzevši u obzir da, primjerice, katalog krovne organizacije koja okuplja književne prevoditelje u Hrvatskoj² u trenutku pisanja ovog rada broji 284 prevoditelja u redovnom članstvu, no uključuje i manje aktivne članove odnosno članove koji se književnim prevođenjem bave samo povremeno ili su se njime u potpunosti prestali baviti, uzorak od 115 književnih prevoditelja u Hrvatskoj predstavlja reprezentativan uzorak.

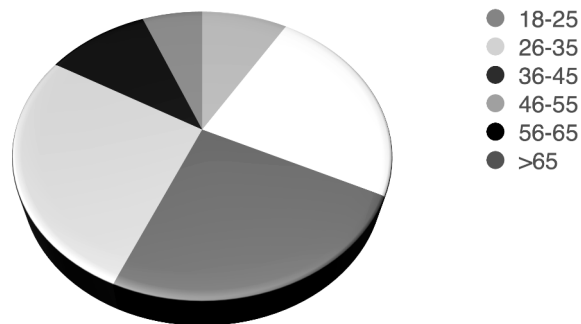
² Poveznica na službenu internetsku stranicu Društva hrvatskih književnih prevodilaca: <https://www.dhkp.hr/drustvo/clanovi#abc-A>. Pristupljeno 17. veljače 2025.

2.1.1. Spol

Od 115 književnih prevoditelja u prvoj skupini ispitanika 76,52% činile su ispitanice, 21,74% ispitanici, a 1,74% sudionika nije se htjelo izjasniti o spolu. Distribucija po spolovima uobičajena je za istraživanja književnog prevođenja i odražava stvarno stanje te grane prevođenja, gdje većinu obično čine prevoditeljice. U spomenutom katalogu književnih prevoditelja dvije trećine krovne organizacije čine članice, a jednu trećinu članovi. Takva distribucija pojavila se i u velikoj anketi o radnim uvjetima književnih prevoditelja u Hrvatskoj, gdje je sudjelovalo 73% prevoditeljica, 23% prevoditelja te se još 4% ispitanika nije htjelo izjasniti o spolu³.

2.1.2. Dob

U istraživanju su sudjelovali ispitanici svih dobnih skupina. Kao što je prikazano na slici 1, u istraživanju je sudjelovalo 8,7% sudionika u dobi od 18 do 25 godina, nešto manje od jedne četvrtine sudionika u dobi od 26 do 35 godina (23,5%), kao i u dobi od 36 do 45 godina (24,3%), dok je najveći broj sudionika, njih 27%, bio u dobi od 46 do 55 godina. Sudjelovalo je i 10,4% prevoditelja u dobi od 56 do 65 godina, dok je 6,1% prevoditelja bilo starije od 65 godina.

Slika 1. Dob ispitanika: prevoditelji

2.1.3. Iskustvo

Kad je riječ o prevoditeljskom iskustvu, ispitanici se dijele u tri skupine: relativni početnici,iskusni prevoditelji i vrloiskusni prevoditelji. Relativni su početnici prevoditelji s manje iskustva, dakle prevoditelji s najmanje jednim, a naj-

³ Podaci preuzeti iz neobjavljene prezentacije “Radni uvjeti hrvatskih književnih prevodilaca: rezultati istraživanja” (dr. sc. Jana Kiralj). Pristupljeno 17. veljače 2025.

više pet objavljenih književnih prijevoda. U istraživanju je sudjelovalo 41,7% relativnih početnika, dok su većinu zajedno činili iskusni prevoditelji (36,6%), tj. prevoditelji koji su dosad preveli između šest i najviše trideset književnih djela, te vrlo iskusni prevoditelji (21,7%), tj. prevoditelji s više od trideset objavljenih književnih prijevoda u trenutku provođenja istraživanja.

2.1.4. Primarni jezici

Istraživanjem smo obuhvatili prevoditelje s većine jezika s kojih se danas prevodi u Hrvatskoj. Najveći broj ispitanika (40%) primarno prevodi s engleskoga, njih 12% s francuskoga, dok 6% prevoditelja primarno prevodi s talijanskoga odnosno njemačkoga. Ispitanici redom prevode i sa sljedećih jezika: španjolskoga, ruskoga, slovenskoga, češkoga, portugalskoga, švedskoga, poljskoga, danskoga, norveškoga, hindskoga, latinskoga, bugarskoga, rumunjskoga, slovačkoga, ukrajinskoga, nizozemskoga, starogrčkoga, mađarskoga, makedonskoga, arapskoga, novogrčkoga, hebrejskoga, japanskoga, turskoga, katalonskoga, estonskoga, finskoga, islandskoga, perzijskoga, romskoga te kineskoga. Osim s primarnog jezika 70,5% prevoditelja prevodi s barem još jednog od ovdje navedenih jezika.

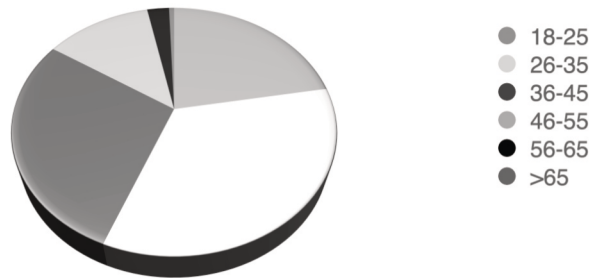
2.1.5. Obrazovanje

Nešto više od trećine ispitanika, njih 34,7%, završilo je četverogodišnji filološki odnosno predbolonjski dodiplomski studij, a njih 29,5% prevoditeljski smjer na diplomskoj razini na barem jednoj studijskoj grupi u slučaju dvopredmetnog studija. Ukupno 11,3% ispitanika završilo je filološke diplomske studije po bolonjskom programu, ali nije studiralo prevođenje; 4,3% prevodi sa završenim filološkim studijem na prijediplomskoj razini, 5,2% ispitanika završilo je nefilološki studij, a 1,7% ispitanika ima završenu samo srednju školu. U istraživanju je sudjelovalo 6% doktora znanosti s netraduktološkom temom disertacije, 1,7% doktora znanosti s traduktološkom temom disertacije i 3,4% ispitanika s magisterijem po predbolonjskom programu na traduktološku temu. Tri se ispitanika nisu jasno izjasnila o svom formalnom obrazovanju. Od neformalnih oblika obrazovanja ispitanici su izdvojili radionice odnosno seminare posvećene prevođenju, urednički rad, samostalno iščitavanje literature te odlaske na prevoditeljske rezidencije.

2.2. Ispitanici: čitatelji

Druga skupina ispitanika sastojala se od 311 čitatelja, u prvom redu onih koji se po vlastitoj procjeni smatraju aktivnim čitateljima. Prosječan ispitanik druge skupine osoba je ženskog spola u dobi između 26 i 35 godina više stručne spreme.

Pregledi i istraživanja

Slika 2. Dob ispitanika: čitatelji

Od ukupno 311 ispitanika njih 87,78% činile su ispitanice, 11,25% ispitanici, a 0,97% sudionika nije se htjelo izjasniti o spolu⁴. U istraživanju nisu sudjelovali ispitanici mlađi od 18 godina, ali u ostalim su dobnim skupinama bili razmjerno ravnomjerno raspoređeni: sudjelovalo je 22,2% ispitanika u dobi od 18 do 25 godina, 33,8% ispitanika u dobi od 26 do 35 godina, 28,3% ispitanika u dobi od 36 do 45 godina. Također je sudjelovalo 12,5% ispitanika u dobi od 46 do 55 godina, 2,6% ispitanika u dobi od 56 do 65 godina te je 0,6% ispitanika bilo i starije od 65 godina.

Najveći broj ispitanika, njih 44,4%, ima završen stručni ili sveučilišni diplomski studij odnosno integrirani petogodišnji studij, dok 20,9% ispitanika ima završen preddiplomski studij. Četverogodišnju srednju školu završilo je 22,5% ispitanika, a trogodišnju 2,3%. Od ostalih je ispitanika 5,1% završilo znanstveni ili umjetnički magisterij, 2,6% poslijediplomski specijalistički studij, a istraživanju je pristupilo i 2,2% doktora znanosti.

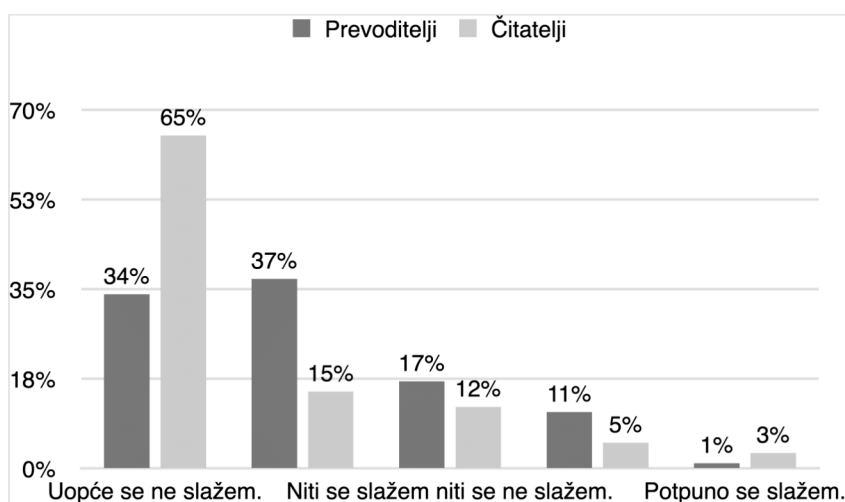
3. Rezultati i rasprava

U ovom su dijelu rada u svakom potpoglavlju grafički prikazani te opisani rezultati istraživanja. Prve dvije tvrdnje postavljene u anketnom upitniku odražavale su općenit odnos prevoditelja i čitatelja prema fusnotama te su uočeni razmjerno slični rezultati.

⁴ Prema Eurostatovim podacima iz 2022. žene i inače čitaju više knjiga od muškaraca (60,5% žena redovito čita u odnosu na 44,5% muškaraca): <https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-eurostat-news/w/ddn-20240809-2>. Pristupljeno 31. siječnja 2025.

3.1. Fusnote kvare čitateljsko iskustvo.

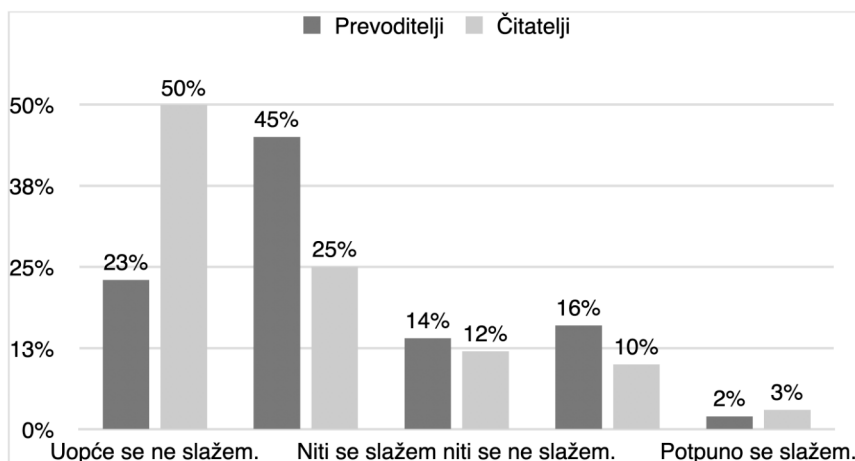
Kao što je vidljivo na slici 3, s tom se tvrdnjom ne slaže 37% prevoditelja, dok se 34% s njom uopće ne slaže, što ukupno daje neslaganje od 71%. Među čitateljima se 15% ispitanika ne slaže s tom tvrdnjom, a čak 65% ih se uopće ne slaže, što ukupno daje neslaganje od 80%.

Slika 3. Fusnote kvare čitateljsko iskustvo.

3.2. Fusnote smetaju ili ometaju pri čitanju.

Prvu smo tvrdnju donekle ublažili i ispitanike pitali slažu li se da fusnote smetaju čitateljima, s čime se ponovno nije složilo ukupno 68% prevoditelja te ukupno 75% čitatelja. Ta je tvrdnja nešto blaže sročena od prethodne, čime se

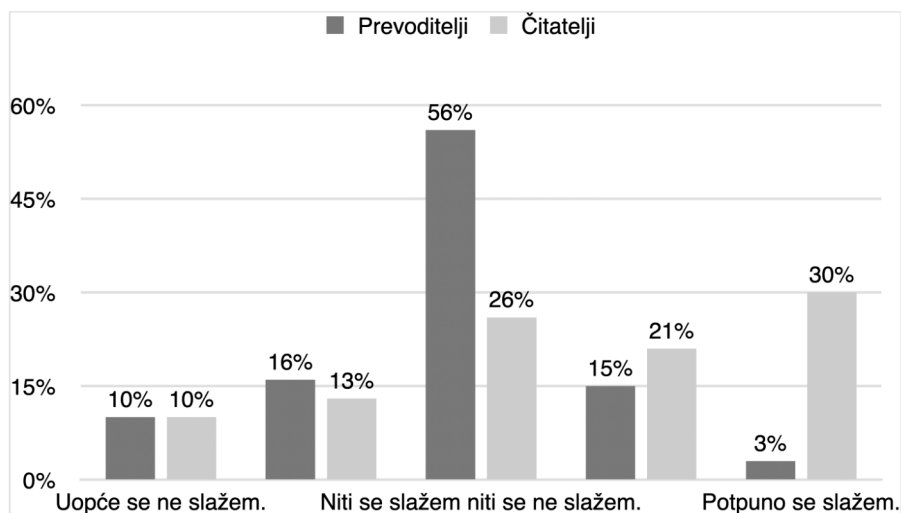
Slika 4. Fusnote smetaju ili ometaju pri čitanju.

može objasniti nalaz da se manji broj prevoditelja s njom uopće ne slaže (23%), kao i manji broj čitatelja, premda se 50% čitatelja i dalje uopće ne slaže s navedenom tvrdnjom.

3.3. Čitatelji vole čitati fusnote. / Volim čitati fusnote.

S tom se tvrdnjom više od polovine prevoditelja niti slaže niti ne slaže, a ostale su ocjene dobile razmjerno ravnomjernu distribuciju: 10% prevoditelja uopće se ne slaže, 16% se ne slaže, 15% se slaže, dok se samo 3% potpuno slaže. U tim smo odgovorima zamijetili izvjesnu nesigurnost prevoditelja kakvu nismo zapazili u vezi s drugim tvrdnjama koje smo predstavili u upitniku. Ta se nesigurnost može objasniti manjkom prevoditeljskog uvida u stavove čitatelja o fusnotama, zbog čega u praksi ne mogu sa sigurnošću znati zašto se takva rješenja ne bi sviđela čitateljima.

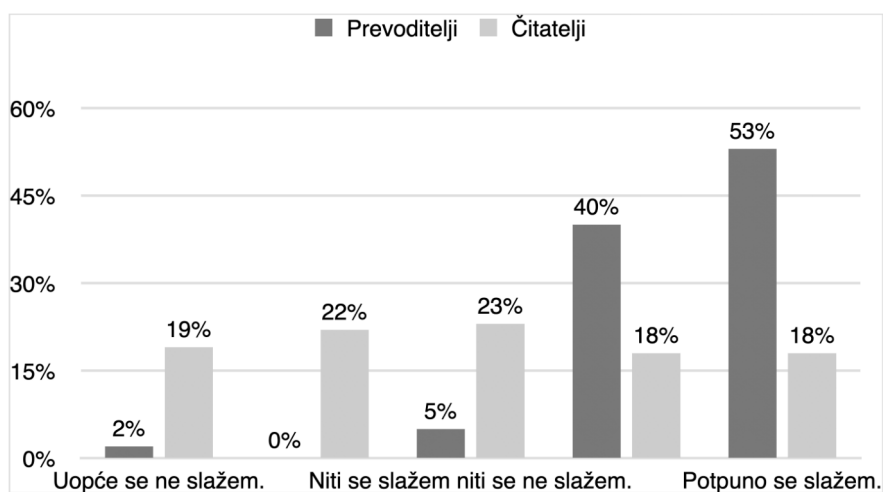
Tomu u prilog govori činjenica da se nešto više od polovine čitatelja izjašnjava kao ljubitelji fusnota: najveći broj ispitanika, njih 30% potpuno se slaže da voli fusnote te se dodatnih 21% slaže s tom tvrdnjom. Nešto više od jedne četvrtine ispitanika nije se moglo odlučiti, a preostala se gotovo četvrtina ili ne slaže ili uopće ne slaže s tvrdnjom. Među važnije nalaze ovog istraživanja ubrajamo rezultate prikazane na slici 5, a koji ne govore u prilog prevoditeljskoj pretpostavci da čitatelji mahom ne vole fusnote.

Slika 5. Čitatelji vole čitati fusnote. / Volim čitati fusnote.

3.4. *Vodim računa o tome da fusnota u ciljnom tekstu ne bude previše. / Fusnota mi ne može biti previše.*

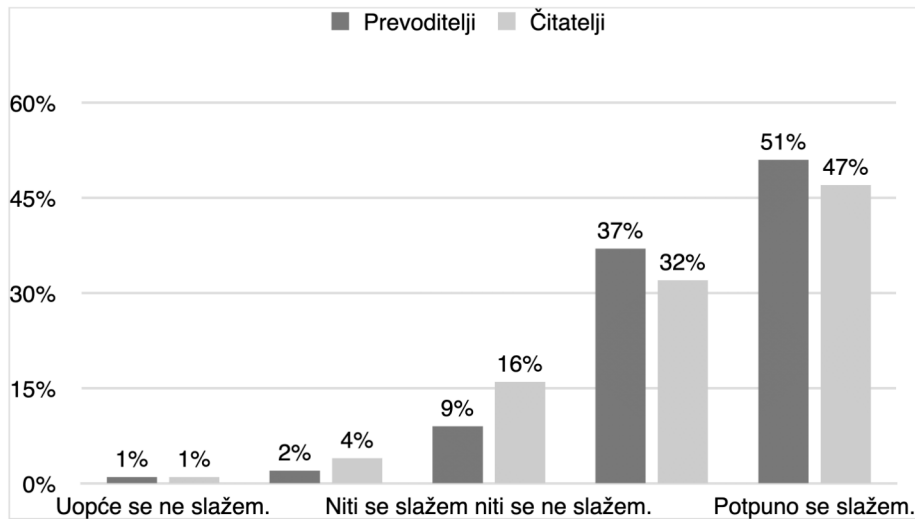
Pojedine smo tvrdnje u većoj mjeri prilagodili ciljnoj skupini. Prevoditelji su trebali ocijeniti tvrdnju da *vode računa o tome da fusnota u ciljnom tekstu ne bude previše*, a čitatelji da im *fusnota u tekstu ne može biti previše*. Dok se visokih 93% prevoditelja slaže da paze na broj fusnota u prijevodu, od kojih se čak 53% potpuno slaže s tom tvrdnjom, čitatelji imaju podijeljena mišljenja o količini fusnota. S tvrdnjom da fusnota u tekstu ne može biti previše ne slaže se ili se uopće ne slaže 41% čitatelja, dok nešto više od trećine čitatelja smatra da u tekstu nikad ne može biti previše fusnota. Naposljetku, 23% čitatelja s tom se tvrdnjom niti slaže niti ne slaže.

Slika 6. *Vodim računa o tome da fusnota u ciljnom tekstu ne bude previše. / Fusnota mi ne može biti previše.*

3.5. *(Čitatelji) Iz fusnota mogu mnogošto naučiti.*

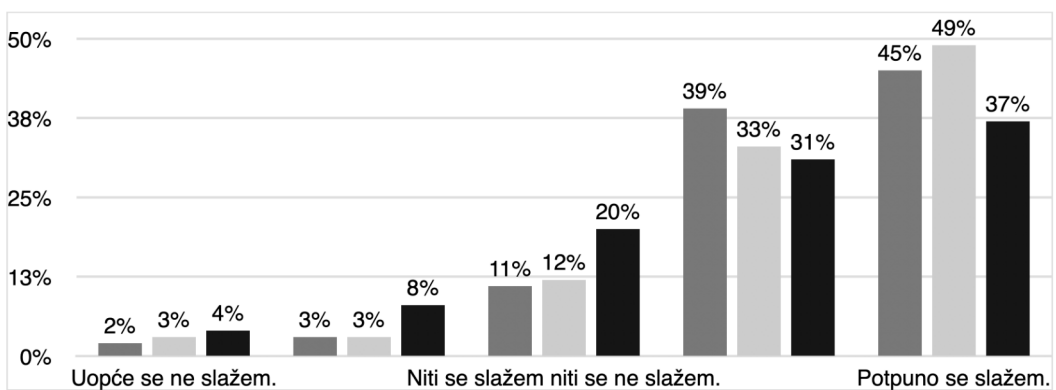
Oko drugih su pitanja stavovi prevoditelja i čitatelja usklađeniji. S tvrdnjom da *čitatelji iz fusnota mogu mnogošto naučiti* slaže se ukupno 88% prevoditelja, kao i ukupno 79% čitatelja, te se u oba slučaja samo 1% ispitanika s njom uopće ne slaže, a kao što je vidljivo na slici 7, i ostalim su ocjenama pridruženi slični postoci.

Slika 7. (Čitatelji) Iz fusnota mogu mnogošto naučiti.

3.6. *Fusnote mi pomažu u razumijevanju dijelova teksta. / Fusnote mi obogaćuju čitateljsko iskustvo. / Fusnote mi pomažu u razumijevanju strane kulture o kojoj čitam.*

Još smo nekoliko sličnih tvrdnji predstavili isključivo čitateljima i dobiveni su rezultati usporedivi s onima iz prethodne tvrdnje. Na slici 8 usporedno su prikazani rezultati iz skupine čitatelja za tri odvojene, ali slične tvrdnje, pri čemu se prvi stupci uvijek odnose na prvu tvrdnju (*Fusnote mi pomažu u razumijevanju dijelova teksta*), drugi na drugu navedenu tvrdnju (*Fusnote mi obogaćuju čitateljsko iskustvo*) te treći stupci na treću tvrdnju (*Fusnote mi pomažu u razumije-*

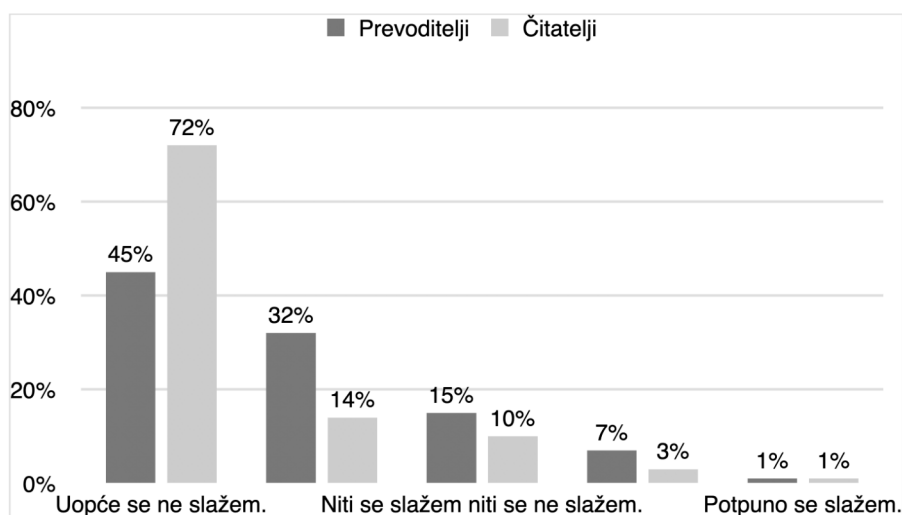

Slika 8. Fusnote mi pomažu u razumijevanju dijelova teksta. / Fusnote mi obogaćuju čitateljsko iskustvo. / Fusnote mi pomažu u razumijevanju strane kulture o kojoj čitam.

vanju strane kulture o kojoj čitam). Kao što je razvidno iz slike 8, ukupno 84% čitatelja slaže se ili se potpuno slaže da im fusnote pomažu u razumijevanju dijelova teksta, a 82% čitatelja smatra da im fusnote obogaćuju čitateljsko iskustvo. Još 68% čitatelja smatra da im fusnote pomažu u razumijevanju stranih kultura o kojima čitaju. Ti vrijedni rezultati ponovno odudaraju od ustaljenog tumačenja čitateljskih preferencija.

3.7. Fusnote su prevoditeljev poraz. / Prevoditelj je loš ako stavlja fusnote.

Upitnikom smo provjerili i kako prevoditelji i čitatelji razmišljaju o citatu iz uvodnog dijela rada, a koji se (ne)slavno pripisuje Umberto Ecu. S Ecovom tvrdnjom ipak se ne slaže 77% prevoditelja, od čega se 45% uopće ne slaže, kao ni 86% čitatelja, od čega se visokih 72% snažno protivi toj tvrdnji, kao što je prikazano na slici 9. U oba se slučaja samo 1% ispitanika potpuno slaže, dok se 7% prevoditelja odnosno 3% čitatelja slaže s tom tvrdnjom.

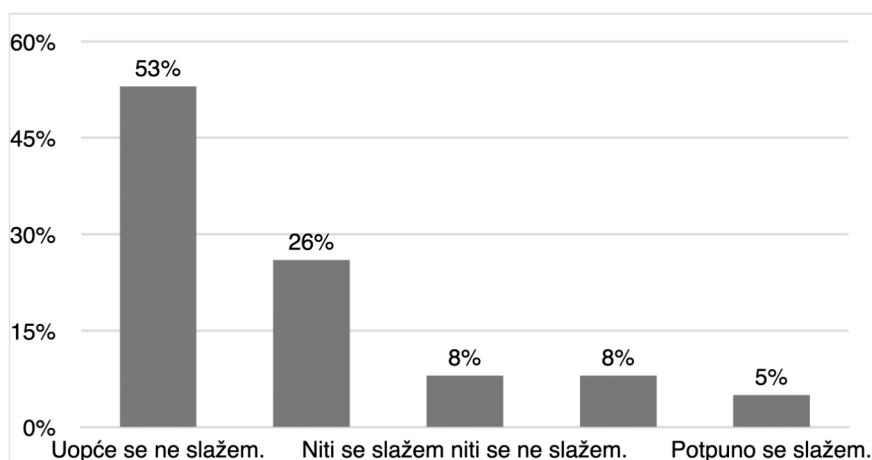

Slika 9. Fusnote su prevoditeljev poraz. / Prevoditelj je loš ako stavlja fusnote.

3.8. Razlozi izbjegavanja fusnota

Na temelju dosadašnjih nalaza može se zaključiti da ni prevoditelji ni čitatelji nisu naklonjeni mitu koji fusnote proglašava neprihvatljivim prijevodnim rješenjem ili ih pripisuje slabosti prevoditelja, no postavlja se pitanje koji su mogući razlozi izbjegavanja fusnota? To smo pitanje postavili isključivo prevoditeljima, koji su mogli odabrati neograničen broj ponuđenih odgovora i/ili dodatno upisati

vlastito objašnjenje. Znatno broj ispitanika složno navodi ove razloge: 63% prevoditelja smatra da se sporna mjesta mogu razriješiti i na manje vidljive načine, što se može objasniti danas ipak prijepornim stavom da su “nevidljive” prevoditeljske intervencije najpoželjnije (usp. Venuti 2008). Prevoditelji, primjerice, mogu umetati kraća implicitna objašnjenja u tekst prijevoda, pri čemu čitatelji ne mogu prepoznati da se radi o dodacima kojih u izvorniku eksplicitno nema. I u tom je slučaju riječ o legitimnom prijevodnom postupku, no pitanje je pribjegavaju li mu prevoditelji isključivo jer im djeluje prihvatljivijim od vidljivih fusnota. Kao drugi razlog izbjegavanja fusnota čak 51% ispitanika navodi tezu da čitatelji ne vole ili ne čitaju fusnote. Dosadašnji nalazi ovog istraživanja pritom uvelike opovrgavaju tezu da čitatelji ne vole fusnote ili ih smatraju ometajućim čimbenikom u procesu čitanja. Na slici 10 prikazane su i razine slaganja čitatelja s tvrdnjom da *najčešće ne čitaju fusnote*. S njom se uopće ne slaže čak 53% čitatelja i još se 26% ispitanika s njom ne slaže. Budući da više od tri četvrtine ispitanika najčešće čita fusnote, na ovom mjestu ponovno zamjećujemo disproporciju prevoditeljskih pretpostavki o čitateljskim preferencijama i stvarnih čitateljskih iskustava odnosno navika.

Slika 10. Najčešće ne čitam fusnote.

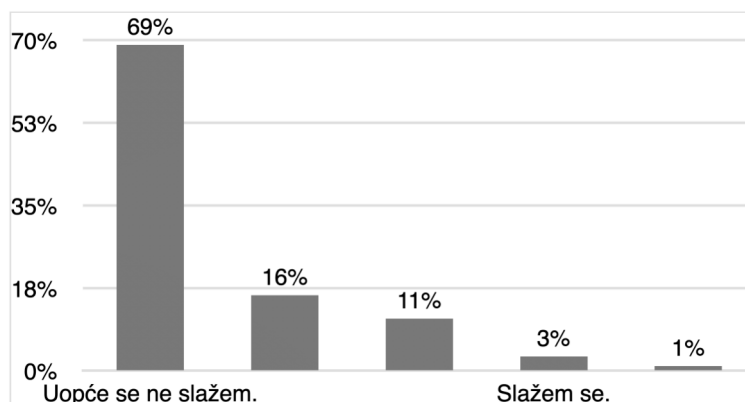
Kad je riječ o drugim mogućim razlozima izbjegavanja fusnota, 49% prevoditelja tvrdi da odluku o umetanju fusnota prepušta urednicima. Bilo bi vrijedno istražiti percepciju urednika o fusnotama s obzirom na to da urednici u Hrvatskoj nisu nužno prevoditelji po vokaciji ili naobrazbi, premda oni koji su zaposleni u izdavačkim kućama obično imaju prevoditeljsko odnosno barem filološko obrazovanje ili honorarno rade kao prevoditelji.

Nadalje, 44% prevoditelja slaže se da fusnote izbjegavaju zato što su ih profesori, mentori ili prevoditeljski uzori podučili da nisu poželjne. Rezultati ovog istraživanja pokazuju da za te savjete ne postoje teorijska ni empirijska uporišta,

odnosno da se oni temelje isključivo na subjektivnoj, a stoga često i netočnoj percepciji čitateljskih preferencija. Usto u obzir valja uzeti da se prevođenje ne može podučavati preskriptivno te da bi mladi prevoditelji ili studenti prevoditeljstva veću korist imali kad bi ih se upoznalo sa što više pristupa prevođenju, prijevodnim postupcima i strategijama te prijevodnim normama.

Čak 41% prevoditelja smatra da nije dužno čitateljima objašnjavati slabije poznate elemente izvornika, dok je 10% ispitanika odgovorilo da zapravo ne smatraju da prevoditelji izbjegavaju fusnote. Prevoditelji su kao odgovor na pitanje otvorenog tipa mogli iznijeti svoja razmišljanja o možebitnom izbjegavanju fusnota, pa su neki od njih naglasili da “prevoditelji misle da ne smiju staviti fusnote” ili pak da “prevoditelji perpetuiraju neutemeljene mitove o fusnotama”, dok su se drugi razlozi češće odnosili na percepciju čitateljskog iskustva. Ispitanici su istaknuli da smatraju kako fusnote “odvlače pozornost od samog teksta i otežavaju tečnost čitateljskog procesa” ili “ometaju tijek čitanja”, kao i da prevoditelji “nastoje ne prekidati čitatelje ili ih prekidati što manje”. Jedan ispitanik objasnio je da autori izvornih tekstova prevoditeljima ponekad zabranjuju uporabu fusnota, što otvara pitanje zašto to čine i koliku autonomiju prevoditelji zapravo imaju. Drugi se ispitanik pozvao na citat “poznatog španjolskog autora koji je rekao da u književnom djelu fusnote nalikuju na loše skrivenu noćnu posudu koja viri ispod elegantne postelje”. U ovom smo radu već zorno prikazali da takvi i njima slični citati mogu snažno utjecati na prevoditeljske odluke iako ne pridonose nužno konstruktivnoj raspravi o uporabi fusnota.

Prevoditelji nesklonost fusnotama opravdavaju tvrdeći da fusnote ometaju tijek čitanja te da, time što ih izbjegavaju, zapravo udovoljavaju hipotetskim željama čitatelja koji ne žele da im fusnote pokvare čitateljsko iskustvo. Rezultati istraživanja pokazuju da čitatelji fusnote percipiraju drugačije. S tvrdnjom da im je *draže da ne shvate neku rečenicu nego da su u fusnoti izražene dodatne informacije*

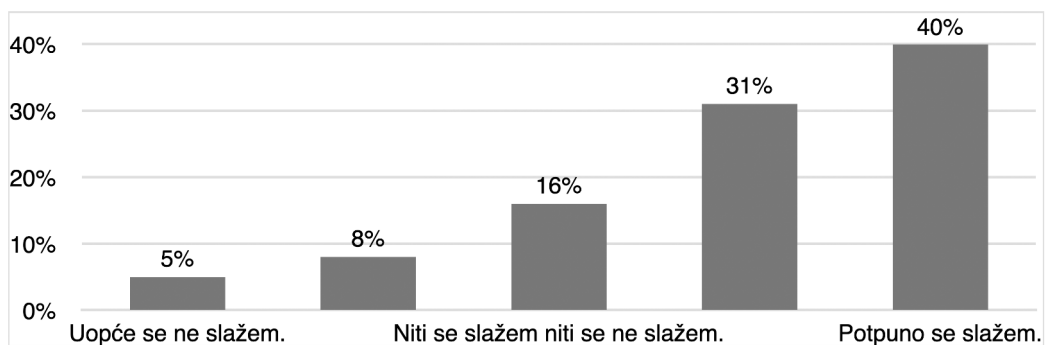

Slika 11. Draže mi je da ne shvatim neku rečenicu nego da su u fusnoti izražene dodatne informacije.

uopće se ne slaže čak 69% čitatelja, dok se dodatnih 16% ispitanika s njom ne slaže. Tek se 3% čitatelja slaže s tom tvrdnjom, odnosno 1% potpuno se slaže, dok se preostalih 11% ispitanika s tom tvrdnjom niti slaže niti ne slaže.

3.9. Ne smetaju mi fusnote, čak i ako ih ponekad preskočim.

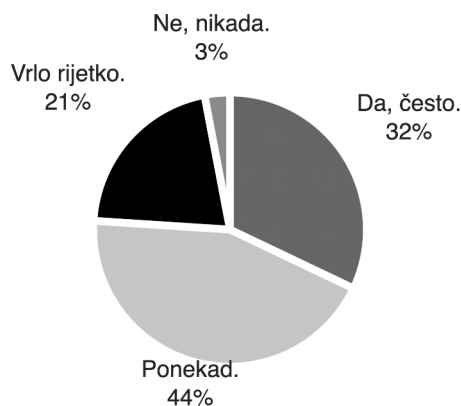
Na slici 10 već smo prikazali da čitatelji uglavnom čitaju fusnote. Ipak, čitatelji mogu jednostavno preskočiti fusnote, zanemariti one koje im nisu zanimljive ili ih u tom trenutku nisu voljni čitati. Budući da prevoditelje i u tom slučaju može zabrinuti da sama prisutnost fusnota ometa čitanje, čitatelji su izrazili slaganja i s tvrdnjom da *im fusnote ne smetaju, čak i ako ih ponekad preskoče*. S tom se tvrdnjom 40% čitatelja potpuno slaže, odnosno 31% slaže. Tek joj se manji broj čitatelja protivi: 5% čitatelja uopće se ne slaže, a 8% samo ne slaže. Preostalih 16% čitatelja niti se slaže niti se ne slaže s tom tvrdnjom.

Slika 12. Ne smetaju mi fusnote, čak i ako ih ponekad preskočim.

3.10. Prekidanje tijekom čitanja

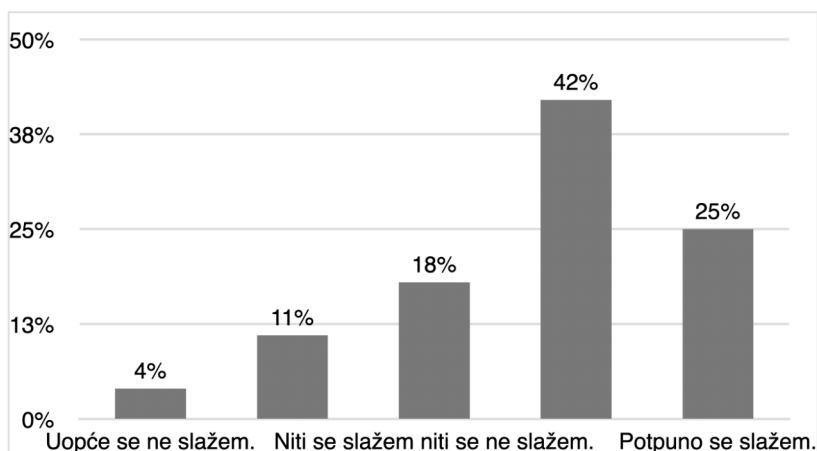
Potrebno je, međutim, provjeriti što znači *prekidanje tijekom čitanja*. Obično se misli na to da čitatelj mora prekinuti čitanje pojedine rečenice ili odlomka da bi spustio pogled na dno stranice i pročitao dodatnu informaciju ili objašnjenje izdvojeno iz teksta, pa je takoreći primoran izroniti iz svijeta književnog djela. No ako nepoznat pojam ili fenomen nije objašnjen fusnotom, čitatelji sami mogu potražiti podatak koji ih zanima, osobito danas kad su nam informacije nadohvat ruke. Stoga smo čitateljima u upitniku postavili pitanje o tome prekidaju li kada čitanje da bi na internetu potražili element koji im nije poznat ili ih tijekom čitanja osobito zanima. Gotovo trećina ispitanika priznaje da *često* prekida čitanje, njih 44% čitanje prekida ponekad, 21% čitanje radi pretraživanja informacija prekida rijetko, dok samo 3% čitatelja tvrdi da nikad ne prekida čitanje.

Slika 13. Prekidate li čitanje da biste guglali nešto što ne znate ili vas zanima više?

Možemo zaključiti da 97% ispitanika povremeno ispušta knjigu iz ruke i dohvaća se, primjerice, mobitela ili sjeda za računalo potražiti dodatne informacije. Međutim, valja imati na umu da im pozornost može zaokupiti nešto drugo, pa se čitanju vrate nakon duže stanke ili mu se u najgorem slučaju i ne vrate (usp. Chevet i sur. 2022). Internetsko pretraživanje tako ne samo da narušava tijek čitanja nego ga može i u potpunosti prekinuti, pa bismo spuštanje pogleda na dno stranice mogli protumačiti kao slabiji distraktor pozornosti u odnosu na fizičko odmicanje od knjige, što govori u prilog tomu da su pojedini argumenti koji se protivite uporabi fusnota u digitalnom dobu zapravo zastarjeli.

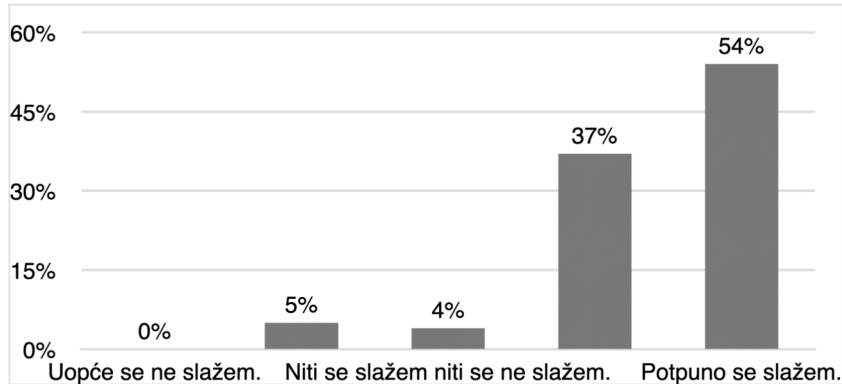
Usuprot tomu, prevoditelji se nerijetko i dalje pridržavaju mentorskih smjernica da fusnotama valja pribjegavati samo u krajnjoj nuždi. S tom se tvrdnjom potpuno slaže 25% prevoditelja, dok se 42% prevoditelja s njom slaže, a 18% ih se s njom niti slaže niti ne slaže. Tek manji udio prevoditelja, njih 11% odnosno 4% s tom se tvrdnjom ne slaže odnosno uopće ne slaže.

Slika 14. Fusnotama pribjegavam samo u krajnjoj nuždi.

3.11. Fusnote su katkad nezaobilazne.

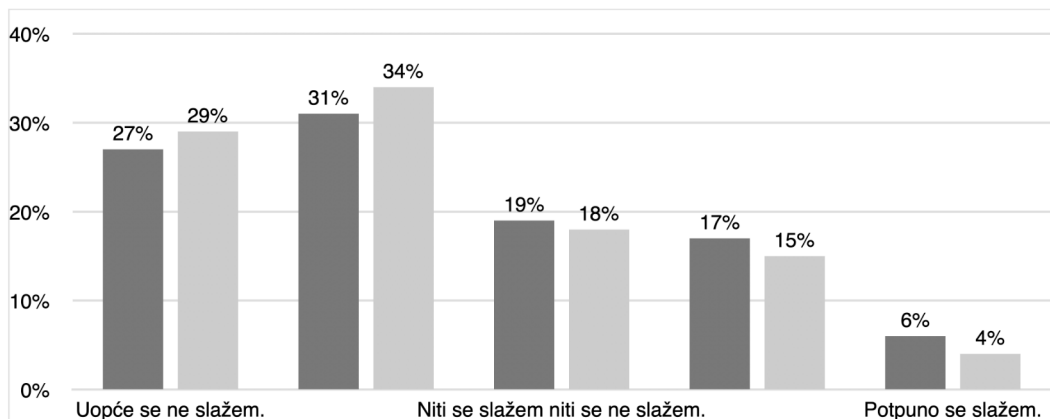
Važno je primijetiti i da prevoditelji izbjegavaju fusnote iako većina smatra da su *fusnote katkad nezaobilazne*. S tom se tvrdnjom 54% ispitanika potpuno slaže, a dodatnih 37% slaže. Kao što je razvidno iz slike 15, toj se tvrdnji ni jedan prevoditelj nije snažno usprotivio, a s njom se ne slaže 5% prevoditelja, dok se 4% prevoditelja s njom niti slaže niti ne slaže.

Slika 15. Fusnote su katkad nezaobilazne.

3.12. Brine me što će čitatelji misliti ako stavim fusnotu. / Brine me što će urednici ili drugi prevoditelji misliti ako stavim fusnotu.

Budući da prevoditelji u donošenju odluka katkad uvažavaju mišljenja čitatelja i/ili urednika, pitali smo ih koliko se slažu s tvrdnjom da ih *brine što će čitatelji misliti o njihovu radu ako se služe fusnotama* te s tvrdnjom da ih *brine što*

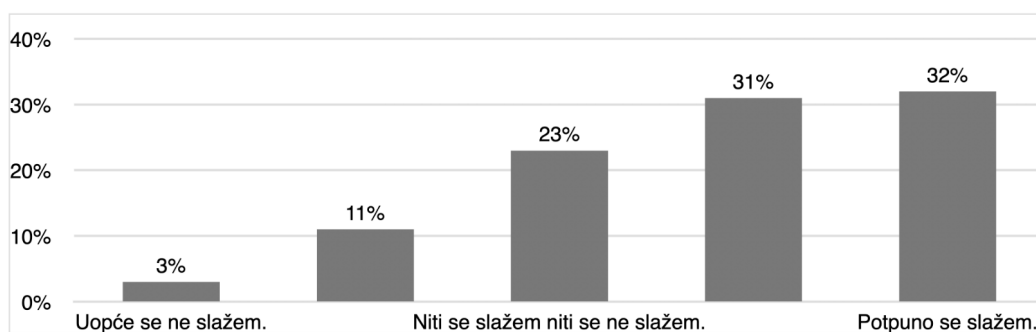

Slika 16. Brine me što će čitatelji misliti ako stavim fusnotu. / Brine me što će urednici ili drugi prevoditelji misliti ako stavim fusnotu.

će urednici ili drugi prevoditelji misliti o njihovoj radu ako se služe fusnotama. U oba su slučaja postignuti usporedivi rezultati, ukupno 58% odnosno 63% prevoditelja ne zamara se ili se uopće ne zamara mišljenjima čitatelja odnosno urednika ili drugih prevoditelja. S druge strane, 19% odnosno 18% ispitanika bilo je neodlučno, a nešto manje od četvrtine odnosno petine ispitanika, u prvom slučaju 23%, a u drugom 19% prevoditelja, izjasnilo se da im je ipak stalo do mišljenja čitatelja odnosno urednika ili kolega. Pritom ovo istraživanje pokazuje da čak 72% čitatelja ne smatra da su prevoditelji loši ako se služe fusnotama (v. sliku 9).

3.13. Pazim na vrstu i žanr književnog djela prije nego što odlučim staviti fusnotu.

Naposljetku, upitnikom smo provjerili percipiranu prihvatljivost fusnota u različitim književnim žanrovima. Prevoditelji su već kod tvrdnje da *paze na vrstu i žanr književnog djela prije nego što odluče staviti fusnotu* pokazali da o tome većinom promišljaju: 31% prevoditelja s tom se tvrdnjom slaže, a još 32% potpuno slaže. S druge strane, 23% prevoditelja s tom se tezom niti slaže niti ne slaže, 11% prevoditelja se ne slaže, a 3% prevoditelja uopće ne slaže.

Slika 17. Pazim na vrstu i žanr književnog djela prije nego što odlučim staviti fusnotu.

3.14. Prihvatljivost fusnota u različitim žanrovima

Prevoditelji i čitatelji, međutim, ne dijele istu predodžbu o tome u kojim su žanrovima fusnote prihvatljive ili poželjne. Nešto više od polovine prevoditelja smatra da su fusnote najprihvatljivije u književnoznanstvenim djelima (51%), publicistici (48%), (auto)biografijama, memoarima i dnevnicima (45%), povijesnim romanima (39%) te putopisima i esejima (35%). S druge strane, prevoditelji smatraju da fusnotama nije mjesto u kratkim pričama, obiteljskim i ljubavnim romanima, romanima odrastanja, dramskim djelima, kriminalističkim i detektiv-

skim romanima, humorističnim djelima i satiri te poeziji. Na pitanje otvorenog tipa petero je prevoditelja, međutim, odgovorilo da žanr ne smatraju presudnim, odnosno da svaki žanr *trpi* fusnote ako su one opravdane.

Čitatelji su na svoj popis uvrstili slične žanrove, no s ponešto drugačijom raspodjelom: polovina čitatelja smatra da su fusnote najprihvatljivije u povijesnim romanima (50%), u putopisima i esejima (42%), dok su na trećem mjestu ponovno (auto)biografije, memoari i dnevници (40%). Na četvrtom su mjestu književnoznanstvena djela (33%), koja su prevoditelji smjestili na prvo mjesto, a na petom djela iz umjetnosti i kulture (32%). I dok su prevoditelji publicistiku ocijenili visokim drugim mjestom, samo je četvrtina čitatelja odabrala taj odgovor. Više čitatelja smatra da su fusnote prihvatljive u žanru spekulativne fikcije (22% čitatelja u odnosu na 10% prevoditelja). Čitatelji fusnote smatraju najmanje prihvatljivima u obiteljskim romanima, kratkim pričama, romanima o odrastanju, ljubavnim romanima, dramskim i humorističnim djelima te satiri. Poezija i kriminalistički romani po mišljenju čitatelja bolje *trpe* fusnote nego što to percipiraju prevoditelji. U pitanju otvorenog tipa troje ispitanika istaknulo je “stručnu literaturu”,⁵ a njih osmero objasnilo je da fusnote vole čitati u svim žanrovima te da ih nigdje ne smatraju viškom.

Naposljetku, proučili smo i što prevoditelji i čitatelji smatraju najvažnijim elementima koji bi se trebali objasniti fusnotama: čak 81% prevoditelja, kao i 83% čitatelja, slaže se da su najvažniji “slabije poznati običaji i tradicije”. Prevoditelji na drugom mjestu navode “društveno-povijesne okolnosti” djela (60%), dok treće mjesto, u znatno manjem postotku, zauzimaju “strane i/ili manje poznate riječi” (36%). Čitatelji kao drugu najvažniju kategoriju navode upravo “strane i/ili manje poznate riječi” (77%), a “društveno-povijesne okolnosti” zauzimaju treće mjesto (68%). Nadalje, četvrtina prevoditelja smatra da je važno razjasniti “toponime i druge geografske odrednice”, dok ih 16% smatra da su važni “podaci i zanimljivosti o stvarnim osobama”. Čak 42% čitatelja podatke o stvarnim osobama smatra još važnijima, dok se za “toponime i druge geografske odrednice” odlučilo 32% čitatelja. Rezultati pokazuju i da su ispitanici odabrali istih pet kategorija u obje skupine: jedno je moguće tumačenje takve distribucije i da prevoditelji već desetljećima utječu na očekivanja čitatelja koji su iz fusnota naviknuli crpiti upravo one informacije koje prevoditelji u njih najčešće uvrstavaju. Osim toga 5% prevoditelja navelo je da “ništa nije važno objašnjavati u fusnotama”, a manje važnim smatraju i izgovor vlastitih imena (7%). Čitatelji pak u manjoj mjeri od prevoditelja smatraju da ništa ne bi trebalo objašnjavati u fusnotama (2%), a njih

---

⁵ Književno se prevodenje tradicionalno odnosi na prevodenje književnih i književno relevantnih odnosno teorijskih djela. Budući da su pojedini ispitanici kao književno-prijevodni žanr istaknuli “stručnu literaturu”, valjalo bi istražiti poistovjećuju li prosječni čitatelji književno prevodenje s prevodenjem knjiga.

16% ističe izgovor vlastitih imena. Čak četvrtinu ispitanika zanimaju objašnjenja stranih valuta, mjernih jedinica, titula i dr.

U odgovorima na pitanje otvorenog tipa prevoditelji su naglasili koje još elemente objašnjavaju ako ih smatraju ključnima za radnju. Tako, primjerice, sedam prevoditelja samoinicijativno ističe “neprevodive igre riječima” kao segment koji bi ponajprije objasnili u fusnoti, dodatnih sedmero navodi međukulturne razlike u širem smislu riječi, petero prevoditelja objašnjava da u fusnoti valja navesti “ono što čitatelju neće nužno biti jasno, a sam će svojim istraživanjem teško pronaći”, dok ih se dvoje odlučilo istaknuti pojmove iz specifičnih žargona. Svi prevoditelji navode da su ti elementi važni samo ako bi izostanak njihova opisa mogao dovesti do ograničenog shvaćanja radnje ili šireg konteksta djela kod (percipiranog) prosječnog čitatelja.

4. Zaključak

U jeku zamašnog razvoja traduktološke poddiscipline u čijem su središtu zanimanja književno prevođenje i književni prevoditelji ovim smo istraživanjem ponudili konkretne empirijske dokaze o percepciji prevoditelja i čitatelja o uporabi fusnota u prijevodnoj književnosti. Uočili smo jasnu diskrepanciju između stavova prevoditelja koji fusnote izbjegavaju jer ih čitatelji navodno ne vole čitati te stvarnih čitateljskih preferencija. Više od polovine čitatelja obuhvaćenih našim upitnikom (51%) rado čita fusnote, a gotovo ih 80% misli da iz fusnota može mnogošto naučiti (v. sliku 7). Osim toga velika većina čitatelja slaže se da im fusnote pomažu razumjeti tekst, obogaćuju čitateljsko iskustvo ili pospješuju razumijevanje strane kulture (v. sliku 8). Budući da je stav o tome da čitatelji ne vole fusnote jedan od vodećih argumenata kojima prevoditelji nastoje opravdati svoju nesklonost fusnotama, nalazi istraživanja pomoći će hrvatskim prevoditeljima da bolje razumiju čitateljske navike te im omogućiti da informiranije donose odluke o uporabi fusnota.

Unatoč donekle oprečnim prevoditeljskim stavovima o fusnotama, jer se, primjerice, većina slaže da ne ometaju čitatelje (v. sliku 2) i čak 91% prevoditelja smatra da su fusnote katkad nezaobilazne (v. sliku 15), a istodobno većina smatra da čitatelji ne vole fusnote (v. sliku 5), stanovit strah prevoditelja da će uvođenjem fusnota u prijevod čitateljima poremetiti tijek čitanja ili pokvariti iskustvo danas ipak valja tumačiti u novom svjetlu. Pokazalo se da gotovo trećina čitatelja vrlo često, a samo 3% čitatelja nikad ne prekida čitanje kako bi na internetu dodatno potražili podatak iz knjige koji im je zanimljiv (v. sliku 13). U odnosu na takve prekide fusnote se danas mogu smatrati tek neznatnom distrakcijom, jer ne zahtijevaju odvratanje pogleda sa stranice na kojoj se u knjizi u tom trenutku nalaze, a čitatelji, ako žele, uvijek mogu preskočiti određenu fusnotu. Budući da prevoditelji, kada donose odluke, u načelu doista uzimaju u obzir čitatelje i čita-

teljsko iskustvo, vjerujemo da će nalazi istraživanja među književnim prevoditeljima potaknuti neophodnu raspravu o zastarjelim, preskriptivnim načelima književnog prevođenja koja i domaća i inozemna zajednica već desetljećima odbacuju, smatrajući da se prevođenje ne može propisivati, nego samo opisivati.

Utjecaj preskriptivnih smjernica ili autoriteta na književne prevoditelje potvrdili smo utvrđujući razloge izbjegavanja fusnota. Čak 63% prevoditelja objašnjava da radije odabiru izvjesna sporna mjesta u prijevodu rješavati na manje vidljive načine te time impliciraju nadmoć *nevidljivog* rješenja, njih 51% smatra da čitatelji ne vole fusnote, što nalazi ovog istraživanja opovrgavaju, dok ih 49% tvrdi da tu odluku prepuštaju urednicima premda se od urednika nužno ne očekuje prevoditeljsko obrazovanje. Čak 44% prevoditelja slijedi smjernice profesora, mentora ili svojih uzora, od kojih su naučili da fusnote nisu poželjne, iako je istraživanje pokazalo da ti argumenti nisu uvijek jasni ni opravdani. Naši nalazi rasvjetljavaju zamršen suodnos kauzalnosti i prevoditeljskih odluka o uporabi fusnota u književnim prijevodima te pružaju praktične uvide u stavove i navike čitatelja, što domaćim književnim prevoditeljima može pomoći u budućem radu. U tom bi se pogledu ovo istraživanje u budućnosti moglo proširiti i na druge srodne teme kako bi se stekli empirijski dokazi o habitusu književnih prevoditelja te time pospješio razvoj deskriptivne znanosti o književnom prevođenju u Hrvatskoj.

LITERATURA

- Badić, E. 2020. An analysis of paratexts in the (re)translations of Oliver Twist into Croatian. *Libri & Liberi* 9, 1: 37–59.
- Badić, E. 2023. *Strategije prevođenja tabu-tema u hrvatskim prijevodima anglofone dječje književnosti*. Disertacija. Zadar: Sveučilište u Zadru, Repozitorij Sveučilišta u Zadru. <https://repozitorij.unizd.hr/islandora/object/unizd:8113>. Pristupljeno 20. veljače 2025.
- Barrale, N. 2025. Misleading Paratexts and Falsely Complete Translations: Retranslating Vicki Baum's Bestsellers in Italy. U: *Retranslation and Socio-Cultural Changes*: 173–190. Ur. A. Amenta i sur. Lausanne: Peter Lang.
- Chevet, G. i sur. 2022. What breaks the flow of reading? A study on characteristics of attentional disruption during digital reading. *Frontiers in Psychology* 13: 1–14. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2022.987964>. Pristupljeno 18. veljače 2025.
- Članovi DHKP. *Društvo hrvatskih književnih prevodilaca*. <https://www.dhkp.hr/drustvo/clanovi#abc-A>. Pristupljeno 17. veljače 2025.
- Deane-Cox, S. 2012. The Framing of a Belle Infidèle: Paratexts, Retranslations and Madame Bovary. *Essays in French Literature* 49: 79–96.
- Društvo hrvatskih književnih prevodilaca. *Radni uvjeti hrvatskih književnih prevodilaca: rezultati istraživanja*. Izradila: dr. sc. Jana Kiralj, 2023. Microsoft PowerPoint prezentacija.
- Eco, U. 2001. *Experiences in Translation*. Toronto: University of Toronto Press.
- Eco, U. 2006. *Otprilike isto. Iskustva prevođenja*. Prev. Nino Raspudić. Zagreb: Algoritam.
- Genette, G. 1997. *Paratexts: Thresholds of Interpretation*. Prev. Jane E. Levine. Cambridge: Cambridge University Press.

- Gentzler, E. 2014. Translation Studies: Pre-Discipline, Discipline, Interdiscipline, and Post-Discipline. *International Journal of Society, Culture & Language* 2, 2: 13–24.
- Gverić Katana, P. 2017. Tekst i paratekst: recepcija Witolda Gombrowicza u Hrvatskoj. *Przekłady Literatur Słowiańskich* 8, 2: 61–85.
- Haroon, H. 2019. The use of footnotes in the Malay translation of “A Thousand Splendid Suns”. *Translation & Interpreting* 11, 1: 130–146.
- Kovala, U. 1996. Translations, Paratextual Mediation, and Ideological Closure. *Target* 8, 1: 119–147.
- Raffi, F. 2022. Paratexts and Retranslation. The Journey of “The Lord of The Rings” in Italy from 1967 to 2020. *TRANS-KOM* 15: 44–62.
- Tahir Gürçağlar, Ş. 2011. Paratexts. U: *Handbook of Translation Studies vol 2*: 113–115. Ur. Y. Gambier i L. Van Doorslaer. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins Publishing.
- Toledano-Buendía, M. 2013. Listening to the Voice of the Translator: A Description of Translator’s Notes as Paratextual Elements. *Translation & Interpreting* 5, 2: 149–162.
- Ukušová, J. 2021. Translator’s Footnotes as an (In)Effective Translation Strategy. *BRIDGE: Trends and traditions in translation and interpreting studies* 2, poseban broj: 51–70.
- Venuti, L. 2008. *The Translator’s Invisibility: A History of Translation*. New York: Routledge.
- Veselica Majhut, S. 2019. Why retranslate? From text to context and back: the case of “Robinson Crusoe” in Croatia. U: *Prijevodni dječje književnosti: pogled iz Hrvatske*: 261–289. Ur. S. Narančić Kovač i I. Milković. Zagreb: Učiteljski fakultet.
- “Younger people and women in the EU read more books”. *Eurostat*, 9. kolovoza 2024. <https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-eurostat-news/w/ddn-20240809-2>. Pristupljeno 31. siječnja 2025.
- Yu, Peiwen. 2024. Thresholds of Interpretation: Paratexts of The Four Books Translated by Cheng Lin. *TF* 1, 2: 339–354. <https://doi.org/10.1515/cwl-2024-2016>. Pristupljeno 1. ožujka 2025.

SUMMARY

TRANSLATORS PUSHED TO THE MARGINS: WHO CARES ABOUT FOOTNOTES?

Literary translators often use (foot)notes to narrow the divide between languages and cultures. In principle, there are two types of translator’s (foot)notes: explanatory notes “that function as a supplement to the text and have an explicative or informative function” and discursive notes that “act as a commentary and have a discursive or performative function” (Toledano Buendia 2013: 157). In Croatia, no extensive studies on the production, distribution and reception of translator’s footnotes have yet been conducted. This survey aims to explore the attitudes of both the authors and the consumers of translated literature towards the use of translator’s footnotes. Two separate online questionnaires consisting of Likert statements, multiple-choice and open-ended questions were designed and circulated among two groups of relevant respondents. The first group was comprised of active literary translators, and the second of active readers of translated literature. The

collected data were processed to produce detailed insights into: a) the attitudes of translators towards the acceptability and usefulness of footnotes, b) their actual practice of refraining from or resorting to footnotes as a means of overcoming translation challenges, c) the attitudes of readers towards the usefulness and desirability of translator's footnotes, and d) their actual practice of skipping or reading translator's footnotes. Our findings indicate that literary translators are sometimes reluctant to use footnotes and employ them only when absolutely necessary. Readers, by contrast, report that they appreciate footnotes, viewing them as an enriching aspect of the reading process. Notably, the reading flow is more disrupted by the need to search the internet for unexplained references, as this physically removes readers from the book. Other factors contributing to translators' avoidance of footnotes include a preference for less "visible" translation solutions, deferring to editors for the final decision on their use, and adhering to the recommendations and guidelines set by professors, mentors, or esteemed literary translators. This study provides critical insights into the role and perception of footnotes in Croatian literary translations and contributes to the advancement of descriptive (literary) translation studies in Croatia.

Keywords: footnotes, translator's attitudes, reader preferences, literary translation studies